

Fehér Katalin

Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói

Teleki László

Az erdélyi Teleki-család számos tagja játszott jelentős szerepet hazánk politikai és kulturális életében. Elég, ha a politikus Teleki Mihályra (1671–1720), Rákóczi tábornokára, a költő és műfordító Teleki Ádámról (1740–1792), a könyvtáralapító Teleki Sámuelre (1739–1822), a történetíró Teleki József (1790–1855), a magyar leánynevelés egyik úttörőjére, Teleki Blankára (1806–1862) vagy a politikus Teleki Lászlóra (1811–1861) gondolunk.

A család egy kevésbé ismert tagja idősebb Teleki László. 1764. szeptember 2-án született, és 1821. március 21-én hunyt el. Életéről, irodalmi, kultúrpolitikai és pedagógiai tevékenységéről néhány méltatás megjelent ugyan,¹ de életművének teljes feltárásával adós még a hazai művelődéstörténet-írás. A legtöbben csak annyit tudnak róla, hogy az ő könyvgyűjteménye képezte az akadémiai könyvtár alapját, és hogy ő volt akadémiánk első elnökének, Teleki Józsefnek és a politikus ifjabb Teleki Lászlónak, a *Kegyenc* szerzőjének az apja. Pedig idősebb Teleki László jelentős alakja volt a hazai felvilágosodás korának. Mint a magyar felvilágosodás nagyjai, ő is harcolt az anyanyelvű tudományosság fejlesztéséért, az akadémiai eszme megvalósulásáért, a magyar nyelven történő oktatásért és színjátszásért.

Különösen három munkája érdemli meg figyelmünket, mert ezekből egy egységes és haladó művelődéspolitikai koncepció körvonalai rajzolódhatnak ki, amely – megvalósulása esetén – nagymértékben elősegítette volna hazánk polgári irányú fejlődését. A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent, egy pedig, a legkorábbi, kéziratban maradt.²

A továbbiakban e három mű alapján vázoljuk fel Teleki László művelődéspolitikai elképzeléseit, nevelésméleti gondolatait.

Véleménye szerint egy nemzet fejlődésének alapvető feltétele oktatásügyének megfelelő színvonala. Korának, tehát a 18. század utolsó éveinek és a 19.

---

¹ Voinovich Géza: Idősebb gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti Közlemények, 1899, 129–167.; Négyesy László: Egy régi magyar kultúrpolitikusról. Magyar Paedagógia, 1901. 595–605.; Fehér Katalin: Teleki László nevelésügyi munkásságához. Magyar Könyvszemle, 1985. 1. sz. 62–67.

² A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.; Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth, 1810.; Teleki László: A nevelésről. MTAK Kézirattár, Régi s új írók 4-r. 133 sz.

század elejének hazai oktatásügyét vizsgálva keserűen állapítja meg, hogy nálunk a népoktatás, a középfokú oktatás és a felsőoktatás is igen korszerűtlen rendszer szerint folyik. „Egy nevezetes akadály a Nemzetünk Culturájának és ennél fogva anyai nyelvünk pallérozásának is, Oskolai állapotunknak közönségesen rossz karban való léte. Akár Alsóbb Falusi és Városi Oskoláinkat, akár pedig felsőbb Gymnasiumainkat egészen az Universitásainkig tekintjük, mindennütt oly sok véghetetlen hibákat, Anomáliákat találhatunk, hogy valósággal tsuda Nemzetünknek ilyen lábon való megállhatása is.”³

A népiskolai oktatásról szólva megállapítja, hogy a 6–12 éves gyermekeket az elemi ismereteken, az olvasáson, íráson és számoláson kívül szinte semmiféle hasznos dologra nem tanítják. A parasztgyermekek, a kereskedők és kézművesek gyermekei az iskolában eltöltött éveket szinte teljesen elvesztegetik, hiszen ott nem tanulják meg jövőendő életpályájukhoz, a mezei gazdálkodáshoz, az iparüzéshez és kereskedéshez elengedhetetlenül szükséges alapismereteket. A középfokú oktatás területén is ugyanez a helyzet. A latin nyelv túlsúlya a gimnáziumi oktatásban elveszi az időt az igazán fontos tantárgyak, főként a természettudományok tanításától. Egyetemi oktatásunk is messze elmarad a fejlettebb európai nemzetekétől. Nincsenek hazánkban szakiskolák, hiányoznak a katonák, kereskedők, gazdasági szakemberek, hivatalnokok képzésére szolgáló intézmények. Nincs szervezett pedagógusképzés, nincsenek megfelelő tankönyvek, az iskolák felügyelete sincs jól megszervezve.

Teleki mindezek okát abban látja, hogy az oktatásügy hazai irányítói nem ismerték fel a pedagógia mint tudomány jelentőségét, és az oktatáspolitikai döntések meghozatalakor nem használták fel annak fontos, új eredményeit, melyek pedig a fejlett európai országokban már ismertek. „Az új Tudomány a Pedagogia a nevelés mestersége, még nálunk szinte esméretlen... A nevelés mestersége az az út, a mely által egész Nemzetek formáltatnak, a mely által a Nemzeteknek közönséges boldogsága elésegíttetik... ez az a felséges Tudomány, a melynek kidolgozását és Systemába való hozását az emberi Nemzet oly későre halasztotta, e mi Magyar Nemzetünk még tsak meg sem is ízelhette. Nállunk még erről nem tsak semmi sem íródott, ebben olly tökéletesen hátra vagyunk, hogy ha tsak újabb Tudósaink Nemzetünket erre hamar figyelmetessé nem teszik, majd későbbre az ez által okozandó kárt alig pótolhattuk ki.”⁴

Teleki nézete szerint a nevelés állami feladat: „a Statusnak magának kell azon igyekezni, hogy részéről a nevelésre szolgáló eszközök jól elintéztessenek”

³ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.; Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth, 1810.

⁴ Teleki László: i. m. 130–131.

– vallja. Ezért, első lépésként ki kell dolgozni a neveléstudomány elvi rendszerét és ezt a leendő tanároknak oktatni kell: „Oskoláinkban a Pedagogiából egy különös Tudományt kell tsinálni, azt taníttatni. Mind azon Ifjakat, a kik ...Tanítók akarnak lenni, annak szorgalmatosan való tanulására szorítani, és abból Exament, ... mint, akármely egyéb tudományból, megkívánni.”⁵

Ebben a művében Teleki nem tér ki a neveléstudomány elvi kérdéseinek tárgyalására, de az 1796-ban keletkezett, *A nevelésről* címet viselő, kéziratban maradt munkájában összefoglalta elméleti pedagógiai nézeteit.

Thaisz András, Teleki László életrajzírója a Tudományos Gyűjteményben közzétett munkájában⁷ említést tesz arról, hogy Teleki a nevelésről „tudományos munkát” írt, de magát a művet nem ismeri. A kézirat 1907-ben került elő. A Teleki-család levéltárának egy része ekkor került az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonába. Kelemen Lajos az anyag rendezése során bukkant rá a nevelésről szóló munkára, melynek részletes elemzésére és értékelésére még nem került sor.⁸ A műnek négy kéziratosa ismeretes. Az egyik, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található kéziratváltozat a „A nevelésről” címet viseli. Keletkezésének körülményei is érdekesekek.

Teleki László a tehetséges marosvásárhelyi diákot, a kollégium könyvtárosát, Szabó Andrást szemelte ki fiai nevelőjének. 1794-ben Szabó elhagyta Marosvásárhelyt, és Gernyeszegre került a Teleki-kastélyba. Ekkor Teleki László legidősebb fia, Ádám öt, József négy és Sámuel két éves volt.⁹ Az apa először csak három évre szóló szerződést kötött a nevelővel. Ismerte a fiatalember szándékát, aki kiváló diák lévén számíthatott a Marosvásárhelyi Református Kollégium ösztöndíjára külföldi teológiai tanulmányainak támogatásához.¹⁰

Teleki László fiainak nevelője, Szabó András számára írta 1796-ban „A nevelésről” címet viselő kéziratosa útmutatást. A 8 ív terjedelmű mű elméleti jellegű, rendszeres nevelés- és oktatáselmélet magyar nyelven, melyet szerzője

---

⁵ Teleki László: i. m. 144.

⁶ Teleki László: *A nevelésről*. [1796] MTAK Kézirattár, Régi s új írók 4-r. 133 sz.

⁷ Thaisz András: Gróf Széki Teleki László életírása. Tudományos Gyűjtemény. 1823. I. 89–95.

⁸ Imre Sándor 1925-ben a Protestáns Szemlében, egy rövid cikkben (Gróf Teleki László Tanácsadása nevelésről. *Protestáns Szemle*. 1925. 603–608.) emlékezett meg a kéziratról egy évforduló kapcsán, melyben különösen annak, a gyermek Teleki József jellemzésére vonatkozó részeivel foglalkozott. Imre Sándor négy szövegváltozatot ismert. Akkoriban három példány az Erdélyi Múzeum Levéltárában volt, kettő a Teleki-, egy a Wesselényi- család iratai közt, egy pedig az Akadémia Kézirattárában. Ez a családi könyvtárral együtt 1844-ben kerülhetett oda.

⁹ Az időpont és a gyermekek kora utal arra, hogy Teleki László jól ismerte Locke és Rousseau elveit a nevelőválasztásra vonatkozóan.

¹⁰ Szabó András szándéka először az volt, hogy a Selmeci Bányászati Akadémián folytatja tanulmányait, később Marburg mellett döntött, ezért kötött csak három évre szóló szerződést Telekivel.

kiadásra szánt. Ennek bizonyítéka a következő néhány sor a bevezetésből: „De nem fog talán más engem megítélni, hogy munkától üres óráimat ezen igen nem tudománynak megírásával töltvén, az erről való gondolataimat Anyai nyelven ezen rövid munkátskámban Hazám fiai jobb részeknek ítélete alá bocsátom.”¹¹ Hogy a kézirat végül is miért nem jelent meg nyomtatásban, nem tudjuk, okát csak találgatni lehet.¹²

A bevezetésben Teleki beszél a pedagógiának – mint önálló tudománynak – rendkívüli szükségességéről és hasznáról: „A mai megvilágosodott emberi korban minden egyéb tudományok a pallérozásnak legfőbb pontjára fel vitettek, és ez az emberi nemzetet annyira szerentséltető tudomány, azaz a nevelésnek mestersége annyira el van hagyva, hogy vagy igen kevesen írtak rolla, vagy akik írtak is, azok is tsak ímmel-, ámmal és nem fundamentumosan dolgozták ki ezen nevezetes tárgyat.”¹³

Fájlalja, hogy „a Magyar nemzetnél oly kevés betse vagyon ezen tudománynak.” Teleki célja nem pusztán magyar nyelvű, hanem egy eredeti magyar neves és oktatásemélet megírása volt: „Minkeelőtte pedig azon munkához fogtam volna, elolvastam nagy részét azon német és Frantzia könyveknek amelyek a nevelésről szöllanak, de kéntelen vagyok megvallani, hogy azok közül egy se tett nekem eleget, és ezért úgyis gondoltam el magamban, hogy ezen munkában a magam gondolatját kövessem... Ez nem fordítás, hanem Anyai nyelvemmel originális munka.”¹⁴

Rendszert próbált alkotni: „A nevelés mestersége még eddig Systemaba nem hozatott, ezért bajos systematice rolla írni... Megpróbálom, hátha Systema alá tudnám hozni.”¹⁵

A továbbiakban körvonalazza a nevelés általános elveit. Teleki általános elvnek tartja, hogy a tanulási lehetőséget minden gyermek számára biztosítani kell, tekintet nélkül társadalmi helyzetére, vagyoni állapotára, vallására. Állami kézben levő szabályozott iskolarendszert kíván, és az oktatás magyar nyelvűségét. Az elemi ismeretek mellett az iskolának a jövődő pályára is fel kell készítenie a gyermeket. Ez egyben az iskolázás időtartamának meghosszabbodását is jelenti. A „gazda nevelés”, a „mesterember nevelés”, a „kereskedő nevelés”, a

¹¹ Teleki László: A nevelésről. [1796] MTA Kézirattár, Régi s új írók 4-r. 133 sz. 4. f.

¹² Elég, ha az 1793-as cenzúratörvényt kiegészítő 1796. május 6-i dekrétumra gondolunk, az egyre szigorúbbá váló közlési feltételekre, vagy egyszerűen arra, hogy Teleki 1796-ban írta a művet, egy évvel a magyar jakobinus mozgalom bukása után. (Itt kell megemlítenünk azt a tényt, hogy Teleki László külföldi tanulmányútja idején (1784–1787) Göttingában ismerkedett meg közelebbről a szabadkőműves eszmékkel – bár nevelőjétől, Comides Dánieltől korábban is halhatott ezekről –, és apja határozott tilalma ellenére csatlakozott a társasághoz.)

¹³ Teleki László: i. m. 5. f.

¹⁴ Teleki László: i. m. 7. f.

¹⁵ Teleki László: i. m. 9. f.

„provinciális (hivatalnok) nevelés”, a „katona nevelés” és a „papi nevelés” különböző iskolatípusokban folya, speciális program szerint.

A nevelés célja az, hogy a „hazának és a közönséges polgári társaságnak” hasznos tagjává váljon a gyermek. Egyéni boldogságát találja meg a társadalom érdekében kifejtett közhasznú tevékenységben.

A szerző felosztása szerint a nevelés három fő területe a következő: *Educatio Physica*, *Educatio Moralis*, *Scientifica Educatio*. A három terület, a testi, erkölcsi és értelmi nevelés „szorosán egybe van kötve egymással... úgy, ha akármelyik ezek közül negligáltatik, az egész nevelésben a nevezetes fogyatkozás kitetszik.”¹⁶ Megjegyzi, hogy hazánk iskoláiban és a magánnevelés során is szinte kizárólag a gyermekek értelmének fejlesztésére törekednek, a testi és erkölcsi nevelést elhanyagolják.

A továbbiakban Teleki részletesen ír a testi és erkölcsi nevelés elveiről. Nézetei Locke hatását mutatják, akinek műve nemcsak eredetiben, hanem német és francia fordításban is megvolt apja könyvtárában. A magyar változat, melyet Székely Ádám franciából fordított és adott ki 1771-ben, szintén megtalálható Teleki József könyvei között.

A kézirat legterjedelmesebb része az értelmi nevelés kérdéseinek rendszeres kifejtése. Míg Locke az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközének tekinti, Teleki helyesen ismerte fel, hogy a kettő egymással összefüggő, de mégis önálló területe a nevelésnek. Az értelmi nevelés legfontosabb elve a fokozatosság. A gyermek rendszeres oktatása öt–hat éves korban kezdődjön. Ekkor már minden gyermek jól beszél az anyanyelvén. Ez alapfeltétele az olvasás és írás elsajátításának. Miután a gyermek anyanyelvén már jól ír és olvas, gondot kell fordítani az „értelemmel való olvasás és írás” képességének kialakítására. Ezután kezdődhet az élő nyelvek tanulása. A nyelvtanulás elengedhetetlen feltétele az anyanyelv „fundamentumos” ismerete. Teleki itt megjegyzi:

„En a magam Nemzetit tisztellem, nemzeti nyelvét betsülöm, de mégis távoll vagyok attól, hogy magyar embernek idegen nyelveket nem helyes tudni.”¹⁷ Ujszerű az a felfogása, hogy a gyermeknek érteni és beszélni kell a környezetében élő népek nyelvét, a magyar gyermeknek a román és a szlovák nyelvet. A tudományos pályára készülőknek pedig tökéletesen kell beszélni és írni a világnyelveken, németül, angolul, franciául. A „megholt” nyelvek, a latin és a görög ismerete is lényeges, de csak a magasabb képzettséget igénylő pályára készülőknek.

Telekinek az a nézete, hogy csak a nyelvek elsajátítása után, tíz-tizenegy éves kor körül kell elkezdeni a tudományok tanulását, Rousseau hatását mutatja. A következő tudományokat kell oktatni: „história, mathesis, metaphisica,

---

¹⁶ Teleki László: i. m. 10. f.

¹⁷ Teleki László: i. m. 65.

phistica, statistica, politica, asthetica, medicina, theologia és a testi gyakorlások tudománya”. A tárgyak részletes tartalmára nem tér ki, az oktatás módszereit azonban részletesen tárgyalja a „A Tanításnak és tanulásnak Mójáról” című fejezetben. Érdeemes kiemelni az önálló ismeretszerzésre nevelés elvét. Ezt Teleki „magától való tanulásnak” nevezi. Ezen a területen elsőrendű feladat – mai szóhasználattal élve – az „olvasóvá nevelés”. Az olvasást „a gyermek ne tartsa munkának, hanem gyönyörűségnek. Az olvasáshoz való hajlandóságot, ha már így megvan, igen könnyű nem csak fenntartani, hanem napról napra tovább is vinni.”¹⁸ Az olvasásnak nem pusztán az értelmi, hanem az érzelmi nevelésben is szerepe is lehet. Ezt a gondolatot Teleki így fogalmazza meg: „Vannak olyan románok, amelyek nem csak az értelmet, hanem a szívet is fejlesztik.” Azt vallja, hogy a gyermeket semmiféle olvasmánytól, még a „vallásellenes” könyvektől sem szabad eltiltani. Az olvasás engedélyezése és megvonása a jutalmazás és büntetés eszköze lehet.

A későbbiekben a pedagógus személyiségére vonatkozó gondolatait a *Nevellőnek tökéletességéről* cím alatt írja le, majd a mű utolsó részében pontokba szedve még egyszer összefoglalja a nevelésről vallott felfogását.

Ha értékelni próbáljuk a művet, legfőbb erényeként a rendszerességet emelhetjük ki. Teleki áttekintette a nevelés elméletének minden területét, munkáját logikusan, világosan építette fel; a kézirat tartalmaz néhány valóban eredeti gondolatot és új összefüggéseket tár fel. Az 1796-ig publikált magyar nyelvű neveléstudományi művek közül, tartalmát és stílusát tekintve, egyaránt kiemelkedett. Kár, hogy nem jelent meg.

Az 1796-ban keletkezett nevelési utasítást a szerző elsősorban gyermekei nevelőjének szánta. Szabó András 1797. augusztus 19-én, Kolozsváron kelt levelében részletesen reflektál Teleki László utasításának egyes részleteire.¹⁹ Ekkor már megszületett a döntés, hogy a nevelő a tanulmányait a göttingai Georgia Augusta egyetemen folytatja Teleki költségén, és itt készül fel nevelői feladataira. Szabó a levél elején biztositja az apát, hogy a következő években minden törekvésével azon lesz, hogy ő, mint a kiválasztott nevelő jó embereket és hasznos állampolgárokat neveljen a három Teleki fiúból. Bár kétségei voltak arra vonatkozóan, milyen pályára lépjen, most úgy érzi, a nevelői hivatásra való felkészülés fogja kitölteni következő éveit. „Kötelességemnek fogom tartani, ha egészségem engedi, magamat, amíg fenn (a Göttingai Egyetemen) lehetek, úgy készíteni, hogy annak utána hasznoson és jó móddal a Nevelés kötelességeit tellyesítsem.” Hangsúlyozza, hogy sokat kell még tanulnia, hogy megfeleljen az elvárásoknak. Azt írja, hogy „Azon Systemából, mellyet méltóztatott a Nsgos

¹⁸ Teleki László: i. m. 68. f.

¹⁹ Szabó András levelei Teleki Lászlónak. Magyar Országos Levéltár P. 654. 13. d.

Ur előmbe szabni, a Nevelésnek Theoriáját alkalmasint által láttam, de hogy azt én practizálhassam, még arra készüllet kell.” Megígéri, hogy göttingai tartózkodása alatt igyekszik majd elmélyülni a különböző tudományokban. Jól látja azt is, hogy ő csakis arra építhet majd, ha hazatér, amit a gyermekek már elsajátítottak. Biztos alapokra van szükség. Kéri Telekit, hogy amíg távol lesz, olyan nevelő legyen a gyermekek mellett, aki ezt az alapot képes elsajátítani a fiúkkal. Rendszerességre van szükség a tudományok tanulásában, mert „ha a dogokról a gyermekeknek csak confusa ideák, e mellett pedig Systhemájok nem leszen”, nehéz lesz erre építeni. Úgy gondolja, hogy a latin nyelv alapjait el kell sajátítaniuk tanítványainak mire ő hazatér külföldről, de a görög nyelv tanulásának elkezdésével várjanak, amíg ő hazatér, mert „a Görög nyelv bajosabbatska, mint a Deák, de szebb és méltóságosabb is minden más nyelveknél, ezért tanulásához nállam nélkül ne fogjanak az Urfiak.” Fontosnak tartja azt is, hogy a természettudományok és a matematika alapjait is sajátítsák el a gyermekek mire ő hazatér, mert gyorsabban haladhatnak a tanulásban, ha az alapok biztosak.

1797 őszén Szabó András elutazott Göttingába,²⁰ amely ekkor már a korabeli európai egyetemek egyik legjobbika volt, a kultúra és a tudományosság fellevegára. Hírnevét a matematika, a fizika, az orvos- és egyéb természettudományok magas szintű oktatása és művelése jellemezte. Sajátosan göttingai vonás volt az is, hogy az egyetemen a vallási türelem és szabadelvűség uralkodott. Szabó András Göttingában pedagógiai előadásokat is hallgatott. 1800 telén tért haza, és tíz éven át nevelte a Teleki fiúkat az apa utasításainak megfelelően, az előbbieken ismertetett kézirat szellemében.

1809-ben Wesselényiné Cserei Ilona tanácsot kért rokonától, Teleki Lászlótól, milyen elvek szerint neveltesse fiát, az akkor 13 éves Wesselényi Miklóst. Teleki elküldte Zsibóra a kézirat módosított változatát. (Ez a szövegváltozat a *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* címet viseli.) „Ami a planumot illeti – írja Teleki László Cserei Ilonának – én jobbat nem küldhetek a magam meggyőződése szerint annál, amely szerint a magam tulajdon fiú gyermekeimet neveltem. Most azt leíratom, kivéven azon részét, amely egyedül a magam gyermekeire alkalmazható, ahelyett pedig az alkalmazást a Nagyságod egyetlen egyére teszem meg.”²¹ A kézirathoz ekkor Teleki László hozzászolt egy részt: „Némely, az öcsémet illető különös környüállásokról” címmel. Ebben mintha előre látná Wesselényi Miklós jövőendő szerepét hazánk életében, úgy

---

²⁰1798. április 17.-én írta alá az anyakönyvet Göttingában. Andreas Szabó, Transylvania in sede Siculicali Orbai Kovassna, theol., ex. ac. Vienna, V: Samuel Imrich Wasarhely. In: Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. Bp. 1955. 196.

²¹ Imre Sándor: i. m. 606.

fogalmazza meg a nevelési utasítást, hogy az megfeleljen a jövőendő nagy államférfi nevelésére vonatkozó elvárásoknak.

Bár a Teleki fiúk nevelése még nem fejeződött be, Teleki László jóváhagyásával Szabó András 1810 márciusától ifjabb Wesselényi Miklós nevelője lett. Nem tudjuk, milyen nyomot hagyott a serdülő Wesselényi Miklósban az az öt év, melyet Szabó András mellett töltött, de bizonyára ezek az évek alapozták meg világlátását.

Mivel Teleki maga is sokoldalúan képzett volt a nevelés elméletének kérdéseiben, felismerte, hogy minden neveléssel hivatásszerűen foglalkozó ember számára elengedhetetlen „a gyermeknevelés mesterségéhez való tökéletes értés.” Ezért választotta ki olyan körültekintően fiait nevelőjé, és ezért tartotta olyan fontosnak, hogy a nevelő tudományos téren és a pedagógia elméletét és gyakorlatát illetően is magas szintű ismeretekkel rendelkezzen. 1806-ban megjelent művében szervezett tanító- és tanárképzést követel. A hazai oktatáspolitikai reformjának első lépéseként a szerző pedagógusképző intézményeket hozna létre, melyekben mind a neveléstudomány elméletére, mind pedig az iskolai oktatás gyakorlati, módszertani tudnivalóinak megtanítására sor kerülhetne.

Miután korszerű képzettséggel ellátott tanítók és tanárok kerülnek az iskolákba, csak azután érdemes a különböző iskolafokokozatok reformjáról gondolkodni.

Teleki az iskolarendszer tartalmi és módszertani megújításáról szólva kifejti: a falusi népiskolákban az elemi ismeretek mellett oktatni kell a mezőgazdasági ismeretek alapjait is, a városi népiskolákban pedig olyan, a jövőendő kézművesek és kereskedők számára hasznos tudnivalókat, melyeket mesterségük gyakorlása során felhasználhatnak. A gimnáziumokban modern nyelveket, természettudományokat éppúgy tanítani kell, mint nemzeti irodalmat, történelmet, klasszikus nyelveket és filozófiát.

Nézete szerint szükség van közép- és felsőfokú szakiskolák alapítására hazánkban, ahol korszerű mezőgazdasági, kereskedelmi, hadászati, államigazgatási ismereteket oktatnak felkészült, külföldön képzett oktatók.

A tanítás nyelve minden iskolatípusban a magyar nyelv legyen. Teleki hisz abban, hogy nyelvünk alkalmas mindenféle tudomány művelésére, és a tudományok magyar nyelven történő oktatása a nyelv fejlődését is elősegíti. Nem kerülik el a szerző figyelmét a tankönyvek problémái sem. „Szükséges az Oskolák neméhez képest minden Tudományokra, olyan jó Hazánkban készült, nem pedig külső Országokból béhozott Manuálisokat, kézi könyveket választani, amelyek ezen tzeloknak tökéletesen megfelelhesenek.”²² A különböző iskolatípusokban használni kívánt tankönyvek kiválasztását egy szakértőkből álló testületre bízna Teleki. Az egyes iskolatípusokban országosan egységes tankönyveket

²² A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806. 146.

használnának. Ez elősegítené az egységes követelményrendszer kialakulását. A szerző változtatna az iskolai oktatás módszerein is. A korban szokásos elvont, minden gyakorlatiasságot nélkülöző tanári előadások helyett széles körben bevezetné a szemléltetést és a tanórai kísérleteket. A pusztán az emlékezetet igénybe vevő számonkérés helyett a gondolkodtatás legyen a cél. A tanulók iskolai fegyelmzésének problémái is foglalkoztatták Telekit. A brutális módszereket, a testi fenytést elveti, a szép szó, a meggyőzés erejében hisz. Érdekes, újszerű és ma is megfontolásra érdemes Telekinek a tudományok fejlesztésére, a tudósok támogatására vonatkozó eszméje. Felismerte és megfogalmazta azt a napjainkban is aktuális és igaz gondolatot, hogy a tudományos kutatásra fordított összegek sokszorosán megterülnek. Ezért kell gondot fordítani egyrészt a tudósképzésre, másrészt a hazai tudósok anyagi és erkölcsi megbecsülésére. Már gyermekkorban kiválaszthatók azok a tanulók, akik alkalmasak a tudományok művelésére. Az állam feladata, hogy őket minden lehető eszközzel támogassa, felsőfokú tanulmányaikat külföldön is elősegítse. Bizonyára több magyar tudós szomorú példája lebegett a szerző szemei előtt, mikor papírra vetette a következő sorokat: „Azokat, akik a Tudományokra egész erővel reá adják magokat, nem task nem kellene megvetni, hanem valósággal betsülni, ditsérni, és tehetségünk szerént elé segíteni. A már meg lévő Tudósainknak subsistentiát kell adni, hogy az élelem keresés kéntelensége miatt el ne vonattassanak a feltett tzeljokra való állandó törekedéstől. Illendő volna nékiek (mint idegen Országokban sok helyt) rangot, Titulust sőt Ordót is adni.”²³ Sajnos a fentiekrol a mai tudósok is csak álmodhatnak, hiszen az „élelem keresés kéntelensége” napjainkban is sokakat elvon az igazán értékes tudományos tevékenységtől.

Teleki művelődéspolitikai elképzelései között fontos helyet kap a könyvkiadás, a könyvkereskedelem és a könyvtárak problémája is. Abból indul ki, hogy egy nemzet műveltségi szintjét legegyszerűbben az olvasás, a könyvek hozzáférhetővé tételével lehet a leginkább emelni: „A könyvek olvasását a Magyarok között jobban fel kellene eleveníteni, és közönségesebbé tenni! Az Anglusok között a Gyümölts áruló Aszszony a boltotskája előtt, a Fiaker kotsis a bakján, a Mester ember Műhelyében, az Inas ura Palotájában ha nints egyéb foglalatossága, olvas: de bezzeg a Magyar közönséges ember, inkább henyl vagy alszik, mint sem valaha könyvet vegyen a kezébe. Hogy ugyan tsak ezt valaha elérhessük, a nagyobb rangú és Méltóságú Embereknek kellene nem tsak a Magyar könyvek olvasásával, hanem az azokból formálandó Bibliothecák gyűjtésével jó példát adni. Ha ez megesne, a könyvek megbövíülnének, és a köznép ... maga is az olvasáshoz inkább hozzá édesedne.”²⁴

---

²³ Teleki László: i. m. 158.

²⁴ Teleki László: i. m. 161–162.

A könyvkiadás és könyvkereskedelem kérdéseiről szólva Teleki számos olyan javaslatot tesz, melyeken ma – kétszáz év elmúltával – is érdemes lenne elgondolkodni az illetékeseknek. Azzal egyetért, hogy értéktelen művek kiadásához nem kell hozzájárulni, de erőteljesen hangsúlyozza, hogy a tudományos könyvkiadás támogatása az állam feladata: „Az újabb időkben ugyan számosabb Magyar könyvek jöttek ki, de ezek nagyobb része kitsiny érdemű, valósággal Tudományos könyv pedig kevés van közöttte. A Statusnak pedig az illyeneknek irattatását kellene főképpen elésegíteni.”²⁵ Oly módon is támogathatná az állam a hazai tudományosság fejlődését – vallja Teleki –, ha minél nagyobb példányszámban kiadná az igazán értékes tudományos műveket, „mert így a szegényebb sorsú író vagy fordító jó és hasznos fáradozása után magában is élelmét megnyerheti”.

A szerző a magyar nyelvű tudományos könyvkiadás mellett fontos művelődéspolitikai feladatnak tartja a tudományos folyóiratok létrehozását, és ezek kiadásához állami segítséget tart szükségesnek.

Egy nemzet kultúrájának lényeges eleme a színház, az anyanyelven folyó színjelöladások. Teleki állandó magyar színház létrehozását követeli, és ami egészen egyedi, szervezett magyar nyelvű színészképzést.

A Magyar Tudós Társaság felállításának eszméje, szervezeti kereteinek kidolgozása, működésének tartalmi és formai szabályozása mindig Teleki érdeklődésének homlokterében állt. Már a „Buzgó esdeklések” egy külön fejezetében foglalkozott a témával, majd a könyv megjelenésének évében, 1806 nyarán az éppen akkor meginduló magyar újság, a Hazai Tudósítások első számában pályázatot hirdetett a létrehozandó Magyar Tudós Társaságra vonatkozóan: „Mitsoda Intézet szerint lehetne Magyar Országban oly Tudós Társaságot legkönynyebben felállítani és leghelyesebben elrendelni, a melly nem tsak a Magyar Nyelvet és literatúrát gyarapítaná, hanem a külföldi tudós dolgoknak is megkívánható ismeretét is az Országban a Nemzet javára elterjesztené”²⁶ A pályázatra 13 pályamű érkezett. Ezek felhasználásával Teleki maga dolgozott ki egy tervezetet, melyet 1810-ben publikált német nyelven, „Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft” címmel. Úgy véli, hogy a Magyar Tudós Társaság független testület kell hogy legyen, nem befolyásolhatja működését egyetlen állami szerv sem. Éppen ezért létrehozását főként közadakozásból képzelel el, de évenkénti fenntartási költségeihez az állam is hozzájárulhatna. Részletesen szabályozza a Társaság vezető testületének működési rendjét, a tagfelvételt, az egyes osztályok feladatait. Véleménye szerint a Tudós Társaság

²⁵ Teleki László: i. m. 162.

²⁶ Hazai Tudósítások. 1. sz. 1806. július 2.

egyik feladata lehetne a tudományos könyvkiadás felügyelete. Az általa kiadott könyvek mentesülnének a cenzúra alól. Külön székházra lenne szükség, melyben az intézmény irodái mellett helyek kaphatna a könyvtár, egy természettudományi gyűjtemény és a nyomda.

A Magyar Tudós Társaság felállítását sajnos már nem érthette meg, mint ahogy haladó nevelés- és oktatásméleti gondolatainak nagy része, művelődéspolitikai reformjavaslatainak többsége is csak jóval később valósult meg. Számos elképzelése (például a tudósok megfelelő anyagi és erkölcsi megbecsülése, a tudományos könyvkiadás állami támogatása) máig is csak álom maradt.

Egyetlen vágya teljesült még életében. Halála előtt néhány nappal, 1821.

március 12-én kezdte meg előadásait Kolozsváron új épületében az állandó magyar színház (lásd a képen).

Teleki László élete gazdagabb volt törekvésekben, mint sikerekben. Tervei, elképzelései saját korában visszhang nélkül maradtak, de ő nem is várt elismerést. „Tsekély munkátskáival” hazáját kívánta szolgálni.